

1956 – instytucje i dynamika represji porewolucyjnych

Rewolucja węgierska z 1956 r. to rozdział dwudziestowiecznej historii Węgier niezaprzeczalnie najbardziej znany na szczeblu międzynarodowym, a także istotny z ogólnoswiatowej perspektywy historycznej, ponieważ wydarzenia zaledwie dwóch tygodni jesieni 1956 r. stały się pierwszym rzeczywistym zagrożeniem dla panowania ZSRS nad Europą Środkowo-Wschodnią. Najważniejsze aspekty rewolucji, takie jak: charakter powstania, zdarzenia między 23 października a 4 listopada, historia polityczna zrywu, krótkofalowe i długofalowe oddziaływanie na poziomie krajowym i międzynarodowym (aż do zmian ustrojowych w krajach bloku wschodniego) oraz stosunek skonsolidowanego reżimu Jánoša Kádára do wydarzeń z 1956 r., są przedmiotem intensywnych badań i zostały szeroko omówione w międzynarodowej literaturze naukowej.

W przeciwieństwie do ogromnych konsekwencji historycznych rewolucji węgierskiej z 1956 r. – represje, które po niej nastąpiły, mimo ich brutalnych metod i okrucieństwa, są często przedstawiane w opisach lub podręcznikach historycznych jedynie jako tragiczny epizod – może z wyjątkiem procesów sądowych i męczeństwa premiera Imre Nagya i jego współpracowników¹. Represje, które zostały zapoczątkowane przez nowy ośrodek władzy pod kontrolą Jánoša Kádára, są wciąż niewystarczająco omówione w dyskursie historycznym, chociaż na początku reżimu Kádára przemoc państwowa była jednym z najbardziej rozpowszechnionych doświadczeń społecznych², a brutalne

¹ Badania nad historiografią zajmującą się polityką przemocy stosowaną przez węgierską dyktaturę komunistyczną pokazały, że opracowań historycznych na temat politycznej przemocy państwowej z początku lat pięćdziesiątych XX w., tj. z czasów Mátyása Rákosiego, jest wciąż znacznie więcej niż podobnych opracowań poświęconych okresowi porewolucyjnemu, tj. w erze Jánoša Kádára. József Ö. Kovács i Sándor Horváth sugerują, że jedną z przyczyn tej dysproporcji jest delegalizacja dyskursów przemocy w erze Kádára oraz długofalowy wpływ oficjalnej polityki historycznej ustroju dyktatorskiego. Kovács i Horváth twierdzą, że oficjalna polityka historyczna w czasach Kádára, która jednocześnie umacniała politykę przemocy „węgierskiego stalinizmu” z początku lat pięćdziesiątych XX w. w celu jej legitymizacji, także przyczyniła się do delegalizacji fał przemocy pod koniec lat pięćdziesiątych XX w. (którym towarzyszyły represje i przymusowa kolektywizacja chłopstwa). W miarę jak Zachód, a zwłaszcza Stany Zjednoczone, uznawały legalność rządu Kádára, od 1960 r. działania delegalizacyjne ustroju odnosiły duże sukcesy także na szczeblu międzynarodowym. Por. Ö. Kovács, *A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúrában. A vidéki Magyarország politikai társadalomtörténete, 1945–1965*, Budapest 2012, s. 53–63, i S. Horváth, *Az erószak államosítása és a kollektivizálás – kutatási problémák és keretek [w:] Állami erőszak és kollektivizálás a kommunista diktatúrában*, red. S. Horváth, J.Ö. Kovács, s. 13–18. Szczegółowe informacje na temat polityki Stanów Zjednoczonych wobec Węgier znajdują się w: L. Borhi, *In the Power Arena. US-Hungarian Relations, 1942–1989*, „The Hungarian Quarterly” 2010, vol. 51, nr 198, s. 71–81.

² Więcej szczegółowych informacji znajduje się w: Ö. Kovács, *A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúrában...*, s. 3–63.

słumienie rewolucji, które zapoczątkowało masowe represje (dotykające również osób o poglądach lewicowych), doprowadziły do traumatycznego wstrząsu wśród zachodnich partii komunistycznych, pozbawiającego inteligencję ostatnich złudzeń i sprzyjającego stopniowemu rozwiązywaniu się partii komunistycznych na całym świecie.

Dlatego też w niniejszym artykule przedstawiono analizę wewnętrznych zależności ważnych wydarzeń związanych z represjami, dynamikę, instrumenty, metody i cele polityczne przemocy państwowej, a także ważne wyniki przeprowadzonych ostatnio badań dotyczących propagandowej roli represji w legitymizacji nowego ośrodka władzy Kádára wraz z krótką prezentacją nowych problemów badawczych związanych z kwestią represji oraz zaciętymi – profesjonalnymi i społecznymi – debatami na ten temat.

Ramy historyczne

Od 4 listopada 1956 r., w ramach operacji „Wicher”, na Węgrzech rozpoczęła się druga sowiecka interwencja wojskowa, której celem było słumienie rewolucji. Rewolucyjne siły zbrojne były w stanie stawiać opór znacznie liczniejszemu wojskom sowieckim przez tydzień. Zwycięstwo wojsk sowieckich, które potem stało się faktem, nie oznaczało jednak bynajmniej politycznego zwycięstwa nowego reżimu. Wojska sowieckie i rząd węgierski (który został uznany za bezprawny) stanęły wówczas w obliczu odwetu straży tylnej, walczącej w imieniu sił rewolucyjnych, które zastąpiły opór zbrojny powszechnym, jawnym oporem politycznym. Do głównych podmiotów oporu należały komitety narodowe (utworzone w czasie rewolucji i działające pomimo okupacji sowieckiej) i rady robotnicze, których znaczna popularność i ogólnokrajowa moc mobilizująca były nie tylko świadectwem tego, że nie wyczerpano jeszcze wszystkich sił rewolucji, lecz także zaskoczeniem dla niestabilnego i odrzuconego przez społeczeństwo marionetkowego rządu Kádára ze względu na swą masową skalę. Władze komunistyczne obawiały się, że opór ten doprowadzi do powstania dwuwładzy³.

4 listopada przekształcona partia komunistyczna i jej przywódca, János Kádár, obiecali położyć kres wszystkim konfliktom wewnętrznym oraz przywrócić w kraju porządek i pokój, ale aby przełamać opór społeczny i umocnić swoją władzę – w pewnym stopniu ulegając naciskom innych partii komunistycznych bloku sowieckiego – nowe-stare władze partii ostatecznie uciekły się do przemocy. Jeszcze 26 listopada 1956 r. Kádár składał obietnice „życia bez strachu”, ale już 16 listopada podczas posiedzenia Tymczasowego Komitetu Wykonawczego Węgierskiej Socjalistycznej Partii Robotniczej (WSPR) był gotów omówić kwestię wprowadzenia nowej dyktatury komunistycznej. Przed posiedzeniem Kádár spotkał się z ambasadorem Chin, po czym poinformował niewielkie grono przywódców partyjnych, że Chińczycy nazwali swój ustrój „demokratyczną dyktaturą ludową”, który – dodał Kádár – „pod względem założeń stanowi istotę także naszego własnego ustroju: demokracja dla ludu i dykta-

³ Więcej nowych ustaleń dotyczących węgierskiego oporu społecznego po 4 listopada 1956 r. znajduje się w: R. Kiss, S.M. Kiss, *A csalogány elszállt. Tóth Ilona tragikumá*, Budapest, 2007, s. 83–148.

tura dla kontrrewolucji [...] teraz, w naszej obecnej sytuacji, musimy położyć nacisk na dyktaturę”⁴.

Jednak podjęcie jakichkolwiek stanowczych działań przeciwko ludności węgierskiej, która protestowała przeciw okupacji sowieckiej, a także odbudowa reżimu komunistycznego były utrudnione ze względu na brak dyspozycyjnych sił zbrojnych i uzależnienie nowego ustroju od pomocy sowieckiej. W początkowym okresie nowego ustroju, ze względu na rozłam państwa węgierskiego i aparatu wewnętrznego, Kádár nie dysponował właściwie żadnym zorganizowanym zapleczem, co oznaczało, że mógł utrzymać porządek publiczny tylko dzięki wsparciu ZSRS. Mnogość sowieckich doradców świadczyła o tym, w jak dużym stopniu przetrwanie reżimu Kádára w początkowym okresie zależało od Moskwy⁵. Wysoko postawieni sowieccy przywódcy partyjni przejęli zza kulis bezpośrednią, „ręczną” kontrolę działań Kádára, począwszy od zorganizowania wprowadzenia z jugosłowiańskiej ambasady w Budapeszcie Imre Nagya po negocjacje z radami robotniczymi jako najbardziej znanymi organizacjami rewolucyjnymi, a także pierwsze działania na rzecz masowych represji. 22 listopada wpływowi funkcjonariusze partyjni, tj. Aristow, Malenkow i Susłow, poinformowali z Budapesztu Moskwę, że „trwają aresztowania i zatrzymania najaktywniejszych uczestników buntu węgierskiego, prowadzone przez towarzyszy ze służb bezpieczeństwa państwa we współpracy z węgierską policją, których celem jest zlokalizowanie i zniszczenie nielegalnych ośrodków buntu. Aresztowano ogółem 1437 osób, a 5820 osób zostało zatrzymanych”⁶. W tym samym dokumencie informowano także, że przy reorganizacji policji politycznej minister bezpieczeństwa publicznego Ferenc Münnich otrzymał wsparcie ze strony zespołu sowieckich służb bezpieczeństwa, kierowanego przez Sierowa, tj. wszechwładnego przewodniczącego KGB, który od października przebywał na Węgrzech.

Początek represji – polityka i przemoc

Najtrudniejszym problemem, z którym borykał się rząd Kádára w procesie umacniania władzy i porewolucyjnych rozliczeń, było sformowanie skutecznych i bezwzględnie lojalnych sił zbrojnych. Zaraz po 4 listopada 1956 r. władze w tajemnicy rozpoczęły reorganizację policji politycznej z lat pięćdziesiątych XX w., tj. haniebnego Urzędu Bezpieczeństwa Państwa (*Államvédelmi Hatóság, ÁVH*), przy dużym wsparciu ze strony Sowietów. Z uwagi jednak na to, że ludność węgierska jawnie gardziła ÁVH, nowe-stare władze komunistyczne nie chciały przeprowadzać jego reorganizacji w sposób

⁴ Wystąpienie Jánosa Kádára z 16 listopada 1956 r. na posiedzeniu Tymczasowego Komitetu Wykonawczego WSPR. Por. *A MSZMP ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei I. 1956. november 11.-1957. Január 14.*, red. V.K. Némethné, L. Sipos, Budapest 1993, s. 62. Za: T. Zinner, *A kádári megterelés rendszere*, Budapest 2001, s. 39.

⁵ M. Baráth, *A Kreml árnyékában. Tanulmányok Magyarország és a Szovjetunió kapcsolatainak történetéhez, 1944–1990*, Budapest 2014, s. 185–192; J. Granville, *The First Domino. International Decision Making during the Hungarian Crisis of 1956*, College Station 2004, s. 125–157.

⁶ Raport Malenkowa, Susłowa i Aristowa z 22 listopada 1956 r. Por. Dokument 102 [w:] *The 1956 Hungarian Revolution. A History in Documents*, red. Cs. Békés i in., Budapest – New York 2002, s. 448–456.

jawny⁷, dlatego też urządziły „siły porządkowe” (*karhatalom*) partii komunistycznej. Na początku grudnia 1956 r. akurat te „własne” siły zbrojne partii, w skład których weszli byli członkowie ÁVH, funkcjonariusze partyjni, lojalni względem partii oficerowie rezerwy, oficerowie wojskowi, a także mniejsza liczba funkcjonariuszy policji, były gotowe do podjęcia służby wraz z okupacyjnymi wojskami sowieckimi, aby rozpocząć brutalne przełamywanie oporu społecznego. Do tego czasu w ich szeregach wstąpiło w całym kraju 10 tys. osób.

Na początku grudnia na posiedzeniu Tymczasowego Komitetu Centralnego WSPR w ciągu kilku dni podjęto uchwałę, która stanowiła ideologiczną podstawę polityki przemocy stosowanej przez rząd Kádára. To właśnie na tym posiedzeniu władze partii zakończyły wszystkie wewnątrzpartyjne debaty na temat postrzegania wydarzeń rewolucji węgierskiej, jednoznacznie nazywając powstanie „kontrrewolucją”, co miało na celu uzasadnienie użycia sił zbrojnych do stłumienia „kontrrewolucyjnych” zagrożeń. Tymczasem Kádár wraz z doradcami sowieckimi w ciągu dnia i w nocy sprawdzali podjętą uchwałę, zdanie po zdaniu. Innymi słowy, WSPR, której przewodniczącym był Kádár, wyraziła chęć zdystansowania się do metod okresu „węgierskiego stalinizmu”, na którym swoje piętno odcisnął Mátyás Rákosi, wybierając jednocześnie własne metody dyktatorskie. Choć Kádár podzielał koncepcję integracji części sił rewolucyjnych, w obliczu bezprecedensowego oporu społecznego ostatecznie wybrał drogę brutalnej przemocy, podejmując uchwałę w sprawie użycia sił zbrojnych do stłumienia rewolucji.

Pierwsza faza represji – nielegalne metody

Przez kilka miesięcy po rewolucji węgierskiej nielegalne metody represji wiązały się zazwyczaj z działaniami „bawelnianych kurtek”⁸ *karhatalom*, którzy bezwzględnie, brutalnie znęcali się nad ludnością cywilną, dopuszczając się tortur i zabójstw⁹. Na początku grudnia siły porządkowe powróciły do dawnej brutalnej praktyki strzelania do nieuzbrojonych demonstrantów, tłumów i zwykłych obywateli¹⁰. Pierwsze salwy padły w Budapeszcie przy dworcu kolejowym Nyugati, kolejne w miastach Salgótarján, Miskolc, Eger oraz w wielu innych miejscowościach na Węgrzech. 11 stycznia 1957 r. w Csepel, największej dzielnicy robotniczej Budapesztu, padły ostatnie strzały.

Obszerne badania Frigyesa Kahlera i Sándora M. Kissa dotyczące strzelania do protestujących potwierdzają, że oczywistym celem użycia broni w grudniu i styczniu

⁷ A. Szakolczai, *A fegyveres erőszakszervek restaurálása 1956–1957 fordulóján* [w:] *Évkönyv 1999*, vol. VII, (*Magyarország a jelenkorban*), red. É. Ständeisky, J.M. Rainer, Budapest 1999, s. 18–60; M. Baráth, *A politikai rendőrség újjászervezése 1956 után*, „Történelmi Szemle” 2008, nr 4, s. 535–563.

⁸ Członków *karhatalom* nazywano „bawelnianymi kurtkami” (*pufajkások*) w nawiązaniu do ich wyściełanych watą bawelnianą kurtek, które inspirowane były zimowymi mundurami Armii Czerwonej, zwanymi w języku rosyjskim *fufajka* (także *tielogrejka* lub *watnik*).

⁹ Badania nad tymi zdarzeniami były przez długi czas utrudnione z powodu braku pisemnej dokumentacji, długiego procesu delegalizacji traumy historycznej oraz strachu zakorzenionego w społecznościach lokalnych nawet po zmianie ustroju politycznego w 1989 r.

¹⁰ Pierwsze salwy zabrzmiały w pierwszych dniach rewolucji. Zgodnie z decyzją twardegołowych czołowych funkcjonariuszy partii między 23 a 29 października 1956 r. władze wydały ponad sześćdziesiąt rozkazów strzelania do ludności cywilnej w całym kraju.

było – poza przełamaniem oporu społecznego i politycznego – zastraszenie ludności węgierskiej i złamanie solidarności społecznej¹¹. W trakcie negocjacji, które prowadzono z delegacją robotniczą z jednego z najważniejszych ośrodków przemysłowych w kraju, minister stanu György Marosán zwięźle podsumował politykę władz politycznych, wygłaszając haniebne oświadczenie: „Od tej pory nie będziemy negocjować. Od tej pory będziemy strzelać”¹². Tego samego popołudnia w miejscowości, z której pochodziła delegacja, padły strzały, w wyniku których zginęło, według różnych badań, od 50 do 130 osób. W raportach medycznych stwierdzono, że większość z nich otrzymała strzał z tyłu podczas ucieczki przed wojskiem. 9 grudnia 1956 r., tj. dzień po haniebnej strzelaninie w Salgótarján, poddano torturom i zabito dwóch dowódców straży narodowej miejscowej huty, za co rząd Kádára obwiniał rady robotnicze, które obarczono także odpowiedzialnością za użycie broni i wynikające z tego konsekwencje. Nazajutrz rząd Kádára bezzwłocznie zdelegalizował rady robotnicze, po czym natychmiast rozpoczęto masowe aresztowania przywódców rad i uczestników ruchu oporu po 4 listopada. W dniu 11 grudnia władze wprowadziły na Węgrzech doraźny wymiar sprawiedliwości¹³, który rozpoczął nowy rozdział odwetu.

Ustanawianie instytucji represji – początki policji politycznej

Na przełomie 1956 i 1957 r. rząd Kádára opracował strategię represji, która zakładała ustanowienie różnych instytucji, ponieważ jednym z warunków zinstytucjonalizowanych represji była reorganizacja istniejącego aparatu wykonawczego i jego oczyszczenie zgodnie z oczekiwaniami władz partii. Innymi słowy, należało przygotować pracowników organizacji, które działały w ramach prawnych – w tym policji politycznej, prokuratury i sądów – do wykonywania w przyszłości właściwych „zadań”.

Badania dotyczące reorganizacji służb bezpieczeństwa państwa pokazują, że chociaż oficjalnie nie przywrócono przedrewolucyjnego Urzędu Bezpieczeństwa Państwa, tj. jego funkcjonariuszy i samej funkcji, Departamenty Śledcze ds. Politycznych¹⁴, które ustanowiono w miejscowych komisariatach, pod względem technicznym kontynuowały działalność ÁVH. W listopadzie i grudniu 1956 r. departamenty te podjęły zatem czynności byłego Urzędu Bezpieczeństwa Państwa, angażując w nie byłych członków haniebnej policji politycznej, których masowo przeniesiono do „nowo” utworzonych Departamentów Śledczych ds. Politycznych. Chociaż przywrócenie byłych funkcyjona-

¹¹ F. Kahler, S.M. Kiss, *Kinek a forradalma?*, Budapest 1997, s. 167–182; F. Kahler, S.M. Kiss, *Mától kezdve lövünk? – 10 év után a sortüzekről*, Budapest 2003, s. 15–141.

¹² F. Kahler, S.M. Kiss, *Mától kezdve lövünk? – 10 év után a sortüzekről...*, s. 185–205.

¹³ Doraźny wymiar sprawiedliwości (*statárium*): „Sądy doraźne umożliwiały natychmiastowe pociągnięcie do odpowiedzialności za wcześniej określone czyny. Wyroki skazujące były bardzo surowe, często skazywano na karę śmierci, i były wykonywane bardzo szybko. Głównym celem doraźnego wymiaru sprawiedliwości było zastraszenie. Był on stosowany tylko w szczególnych okolicznościach, w sytuacji nadzwyczajnej, w razie dużego zagrożenia wewnętrznego lub zewnętrznego dla bezpieczeństwa państwa lub społeczeństwa. Por. także przyspieszone postępowanie karne, sądy ludowe” (http://www.rev.hu/history_of_56/ora5/index.htm).

¹⁴ Organ pierwotnie założony w 1956 r. jako Główny Departament ds. Politycznych Komendy Głównej Policji, od kwietnia 1957 do sierpnia 1962 r. działał jako Drugi Główny Wydział Ministerstwa Spraw Wewnętrznych.

riuszy ÁVH stanowiło dla nowego reżimu źródło wielkiego niepokoju, Kádár szybko uświadomił sobie, że bez masowego poparcia społecznego może utrzymać reżim komunistyczny tylko przy pomocy byłego aparatu bezpieczeństwa państwa.

W grudniu 1956 r. rozpoczęto proces „badania” byłych pracowników ÁVH, podczas którego w ciągu miesiąca kontroli poddano ok. 5 tys. osób, a tylko piętnaście osób odrzucono¹⁵. Spośród byłych pracowników, których zatrudniono za czasów dyktatury Rákosiiego (napędzanych nie tylko zemstą, lecz także pragnieniem akceptacji i wykazania się), 99,7 proc. pozwolono wznowić działalność. Innymi słowy, rzeczywistym celem badania nie był przesiew byłych pracowników, ale legalizacja i wykorzystanie tajnych służb z 1950 r. bez oficjalnego przywracania samej organizacji. Jeśli chodzi o instytucjonalizację odwetu, niezwykle ważne jest, aby zauważyć, że stanowiska kierownicze w Drugim Głównym Wydziale (Śledczym ds. Politycznych), który odegrał decydującą rolę w przygotowaniu kolejnych procesów politycznych, piastowali zazwyczaj byli członkowie ÁVH¹⁶.

Pod koniec grudnia na konferencji Komendy Głównej Policji, tj. specjalnym forum wewnętrznej promocji, płk László Mátyás, przewodniczący Drugiego Głównego Wydziału (Śledczego ds. Politycznych), wydał szczere oświadczenie na temat legalności podjętych działań: „prawdą jest, że nie korzystaliśmy z metod prawnych, by przełamać kontrrewolucję [...] Nadzwyczajne czasy wymagają nadzwyczajnych działań [...] Jeśli mam chronić władzę proletariatu, a jedynym sposobem na jej ochronę w obliczu kontrrewolucji jest uciekanie się do nielegalnych działań, to nie należy ich potępiać”¹⁷.

Kontrola pracowników wymiaru sprawiedliwości na Węgrzech

Jak już wspomniano wcześniej, realizacja polityki węgierskich władz komunistycznych wymagała reorganizacji najważniejszych instytucji państwowych, aby zapewnić ich zgodność z polityką partii, która zakładała także transformację aparatu sądowego.

¹⁵ A. Szakolczai, *A fegyveres erőszakszervek restaurálása 1956–1957 fordulóján...*, s. 31–32; M. Baráth, *A politikai rendőrség újjászervezése 1956 után...*, s. 543.

¹⁶ Wspólny projekt badawczy Komitetu Pamięci Narodowej (*Nemzeti Emlékezet Bizottsága*, NEB) i Archiwum Historycznego Służb Bezpieczeństwa Państwa w Budapeszcie (*Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára*, ÁBTTL) może doprowadzić do nowej fali badań nad przebiegiem poszczególnych karier członków komunistycznej policji politycznej, w tym do zbadania ich życia przed rewolucją oraz socjohistorycznej i socjologicznej analizy uprawnień, które im przysługiwały na stanowiskach piastowanych w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX w., tj. w „późniejszych latach reżimu Kádára”. W 2016 r. wyniki tego projektu badawczego opublikowano w Internecie w formie bazy danych o najważniejszych etapach kariery ponad 300 przewodniczących służb bezpieczeństwa państwa, a także oficerów odpowiedzialnych za przesłuchania węgierskiej ludności cywilnej. Zawarto w niej informacje na temat wykształcenia, mobilności społecznej oraz piastowania podobnych stanowisk przez pracowników służb bezpieczeństwa państwa w latach pięćdziesiątych XX w. i na początku reżimu Kádára, co może posłużyć jako punkt wyjścia do zaprezentowania polityki kadrowej późnego socjalizmu, karier pracowników Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i przeanalizowania stopniowego przenoszenia byłych pracowników służby bezpieczeństwa państwa do różnych obszarów społeczeństwa obywatelskiego, zwłaszcza obszarów kulturowych, oraz do wewnętrznych i zewnętrznych sektorów gospodarki.

¹⁷ László Mátyás na konferencji Komendy Głównej Policji z 28 grudnia 1956 r. Krajowe Archiwum Węgierskiego Archiwum Narodowego (*Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára*, dalej: MNL OL), XIX-B-1 z, 17-10 12/16-1956. Za: A. Szakolczai, *A fegyveres erőszakszervek restaurálása 1956–1957 fordulóján...*, s. 18–60; M. Baráth, *A politikai rendőrség újjászervezése 1956 után ...*, s. 535–563.

Przekształcenie tego ostatniego nie było bynajmniej proste, nie tyle ze względu na jego podobieństwo do innych organów administracji węgierskiej – prokuratura także uległa dezorganizacji w czasach rewolucji z 1956 r. – ile ze względu na to, że nowi pracownicy nie mieli wykształcenia i kwalifikacji niezbędnych do wykonywania swoich obowiązków. Jak zauważył w lutym 1957 r. prokurator generalny Géza Szénási, po dwóch miesiącach pracy w prokuraturze, „pomimo pozornie restrykcyjnej polityki kadrowej w ostatnich latach, świadomość bądź wiedza polityczna niektórych pracowników prokuratury była niewiele większa od świadomości bądź wiedzy pracowników sklepu spożywczego”¹⁸. Opinia Szénásiego ma znaczenie szczególne, ponieważ – w przeciwieństwie do pracowników wymiaru sprawiedliwości – zdecydowana większość pracowników prokuratury (powyżej 75 proc.) w rzeczywistości rozpoczęła służbę po 1945 r., 60 proc. pracowników Prokuratury Generalnej nie miało wykształcenia wyższego. Przeszli oni jedynie krótkie szkolenie w Akademii Sędziów i Prokuratorów, tj. w ośrodku szkolenia kadr założonym w 1949 r., którego celem było przyspieszenie wymiany dawnych pracowników wymiaru sprawiedliwości przez obniżenie pierwotnego wymogu ośmiu – dziewięciu lat szkolenia do zaledwie dwóch lat. O braku odpowiedniego wykształcenia świadczy również to, że 41 spośród prokuratorów zatrudnionych przez Prokuraturę Generalną wciąż uczęszczało do Akademii, kiedy toczyły się już procesy polityczne.

Dzięki dokumentom pracowniczym¹⁹, które odkryto w archiwum Prokuratury Generalnej, możemy podjąć próbę przełożenia ówczesnych danych statystycznych na osobiste kariery poszczególnych pracowników wymiaru sprawiedliwości.

Jako przykład typowej ścieżki kariery partyjnych pracowników wymiaru sprawiedliwości należy przedstawić najważniejsze etapy kariery prokuratora, który wystąpił o wydanie dwóch wyroków skazujących na karę śmierci podczas procesu powstańców z dzielnicy robotniczej w Budapeszcie. Ukończył on sześciolletnią szkołę podstawową, a następnie podjął pracę w fabryce. Od 1946 r. pracował w Komendzie Głównej Policji w Budapeszcie, a w 1948 r. rozpoczął pracę w Urzędzie Bezpieczeństwa Państwa. Uczęszczał następnie do Akademii Sędziów i Prokuratorów, w której, zgodnie z raportem z 1954 r., „wykazywał się wyjątkowo słabą wiedzę ogólną, wyjątkowo niskimi umiejętnościami pisania i budowania wypowiedzi, jak również bardzo powierzchownym, pełnym sprzeczności, zdezorganizowanym wykształceniem politycznym”. Przy tym często zarzucano mu wywyższanie się ponad innych towarzyszy. W raporcie z lipca 1955 r. tłumaczono to tym, że „rozkazujący ton nabył na stanowisku, które piastował w ÁVH”²⁰.

Jednak w 1956 r. „odważnie stawał w obronie towarzyszy” i „był jednym z pierwszych, którzy złożyli wniosek o wstąpienie do partii”, chociaż autorzy raportu dodali,

¹⁸ MNL OL, M-KS, fond (dalej: f.) 288, 30/1957, jednostka archiwalna (dalej: j.a.) 12, 5. Za: Zs. Mikó, *A Legfelsőbb Bíróság Népbírósági Tanácsa működése és ügykezelési gyakorlata (1957–1963)*, Budapest 2012, s. 105 (praca doktorska: <http://doktori.btk.elte.hu/hist/mikozsuzsanna/diss.pdf>; dostęp: 8.05.2016).

¹⁹ W celu poddania systematycznym badaniom dokumentacji sądowej dotyczącej represji, które nastąpiły po rewolucji z 1956 r., w grudniu 2014 r. prezes Kurii (węgierskiego Sądu Najwyższego), prokurator generalny oraz prezes Komitetu Pamięci Narodowej uruchomili wspólny program badawczy „Emlékezés és emlékeztetés” [Pamiętajac i wspominajac]. W ramach tego programu rozpoczęto badanie karier prokuratorów i sędziów, którzy brali udział w represjach.

²⁰ Archiwum Prokuratury Generalnej (*Legfőbb Ügyészség Irattára*), Dokumenty pracownicze.

że „posiada przeciętne kwalifikacje zawodowe”. Ponadto „fakt, że nie podjął studiów wyższych oraz że często jawnie wyrażał brak zainteresowania dalszym kształceniem stoi na przeszkodzie w jego karierze zawodowej”. Braki te rekompensował jednak tym, iż „jako towarzysz jest on lojalny wobec partii i demokracji ludowej”. Dlatego też powierzono mu prowadzenie procesów powstańców²¹.

Ścieżka kariery kolejnego prokuratora, który był postacią dobrze znaną z telewizyjnych programów informacyjnych w erze Kádára i który reprezentował prokuraturę przed sądem pierwszej instancji w haniebnej sprawie studentki medycyny, Ilony Tóth, i jej współników, była podobna do opisanej powyżej. Prokurator Molnár także ukończył sześcioletnią szkołę podstawową, a następnie podjął pracę jako asystent fryzjera. Po 1945 r. pracował w policji politycznej jako oficer operacyjny. W 1953 r. ukończył studia w Akademii Sędziów i Prokuratorów, a więc w 1957 r., tj. w czasie procesów Ilony Tóth, dopuszczono go do reprezentowania prokuratury jako studenta trzeciego roku na Wydziale Prawa. Zaprezentował się dobrze w oczach przełożonego, tj. prokuratora stołecznego, który opisał Molnára w następujący sposób: „W czasie kontrrewolucji pozostał lojalny wobec demokracji ludowej i partii. Był jednym z pierwszych, którzy złożyli wnioski o przystąpienie do WSPR, a także jednym z pierwszych, którzy złożyli wnioski o reprezentowanie prokuratury w sprawach związanych z kontrrewolucją”. Oprócz sprawy Ilony Tóth Molnár reprezentował prokuraturę także w sprawach Istvána Eörsiego (znanego pisarza i poety) i Istvána Angyala (słynnego lewicowego powstańca) i jego współników. Jego przełożeni uznali, że sprawy te poprowadził „w miarę skutecznie”. Dlatego już 4 kwietnia 1957 r. (cztery dni przed wydaniem wyroku skazującego na karę śmierci w pierwszej instancji w procesie Ilony Tóth) prokuratura przyznała mu nagrodę dla wybitnego pracownika.

Obie przedstawione powyżej ścieżki kariery, podobnie jak ścieżki wielu innych prokuratorów, łączy nie tylko niski poziom wykształcenia oraz studia w Akademii Sędziów i Prokuratorów, pozwalającej na szybsze uzyskanie dyplomu w dziedzinie prawa, lecz także inny czynnik – zdobyte doświadczenie i socjalizacja w ÁVH – policji politycznej reżimu Rákosiego.

Tymczasem prokuratorzy z wyższymi kwalifikacjami uczestniczyli zazwyczaj w postępowaniach odwoławczych. Przykładem jest Ilona Radó, prokurator, która pracowała nad apelacją w sprawie Ilony Tóth. Jej opis z raportu wydanego na początku lat sześćdziesiątych XX w. zwięźle i plastycznie podsumowuje, czego tak naprawdę oczekiwano wówczas od prokuratorów: „Jej wypowiedzi jako prokurator – a więc wypowiedzi polityczne – są niesłabnące i spełniają polityczne oczekiwania względem kar. Jako towarzysz posiada dobre wykształcenie polityczne, które wykorzystuje do dokonywania właściwych ocen politycznych. Jest to w jej dziedzinie najważniejsze oczekiwanie i spełnia je zadowalająco”²². Posługując się językiem statystyki, oznacza to, że reprezentowała prokuraturę w postępowaniach odwoławczych w co najmniej 34 sprawach, w których zapadły wyroki skazujące na karę śmierci.

Oprócz omówionych powyżej czynników, historyk prawa, Tibor Zinner, w swoich badaniach dotyczących karier prawników, którzy uczestniczyli w procesach po-

²¹ *Ibidem*, I. 854/96.

²² *Ibidem*, XI. 38.

litycznych po rewolucji z 1956 r., zwraca naszą uwagę na jeszcze dwa ważne aspekty prawnego tłumienia rewolucji. Po pierwsze, uderzające jest to, jak wielu sędziów biorących udział w represjach po rewolucji kontynuowało z powodzeniem kariery w erze Kádára, ponieważ w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX w. wielu z nich mogło dalej piastować stanowiska sędziowskie w Sądzie Najwyższym. Innym, mniej zbadanym czynnikiem w procesach politycznych jest rola sędziów sądów ludowych, jaką odegrali w tych procesach. Sędziowie sądów ludowych wraz z byłymi członkami Urzędu Bezpieczeństwa Państwa byli podstawowym narzędziem wypełniania woli partii – co niekiedy oznaczało wywieranie jawnego nacisku politycznego na sędziów zawodowych²³.

Legalne metody represji

Oprócz reorganizacji kluczowych instytucji państwowych, władze komunistyczne były także zmuszone do przekształcenia postępowań karnych, aby skutecznie wdrożyć mechanizmy procesu bezlitosnych masowych rozliczeń. W związku z powyższym oraz w celu zachowania pozorów legalności rząd Kádára opowiedział się za unicestwieniem „elementu kontrrewolucyjnego” przy wykorzystaniu wielu dekrétów z mocą ustawy. Struktura represji objęła cztery ważne obszary: wprowadzenie doraźnego wymiaru sprawiedliwości, przyspieszonych postępowań oraz ustanowienie Kolegium Sądu Ludowego przy Sądzie Najwyższym, a następnie organizację krajowej sieci Kolegiów Sądów Ludowych²⁴.

We wczesnym okresie represji najskuteczniejszym narzędziem egzekwowania prawa były serie postępowań w trybie doraźnym bądź procesy przed sądem wojskowym rozpoczęte na początku grudnia 1956 r. Nowo utworzonej instytucji doraźnego wymiaru sprawiedliwości powierzono zadanie niezwłocznego rozpoczęcia represji wobec ludności węgierskiej. Przepisy właściwego dekretu wyraźnie stanowią, że celem, w którym powołano te sądy, było stosowanie doraźnego wymiaru sprawiedliwości w odniesieniu do takich przestępstw, jak bezprawne posiadanie broni palnej czy „niszczenie zakładów produkcyjnych interesu publicznego”, co obejmowało następujące „przestępstwa”: strajk, opieszale lub nienależyte wykonywanie obowiązków w godzinach pracy lub zachęcanie do takich zachowań. Innymi słowy, celem postępowań w trybie doraźnym było ukaranie i zastraszenie całej ludności węgierskiej, nie zaś tych, którzy brali udział w rewolucji z 1956 r. Świadczy o tym fakt, że w przypadku połowy spraw nie poruszono nawet kwestii, czy oskarżeni rzeczywiście uczestniczyli w rewolucji, czy też nie. Wraz z ustanowieniem prawnych ram represji i wydaniem właściwych dekrétów 15 grudnia 1956 r. wydano i wykonano pierwszy wyrok skazujący na karę śmierci pod zarzutem ukrywania broni palnej. W ciągu blisko jednego roku działalności sądu doraźnego osądzono 513 osób, a siedemdziesiąt skazano na śmierć, podczas gdy 72,6 proc. zostało

²³ T. Zinner, *A kádári megtorlás rendszere...*, s. 143–145, 150–156; T. Zinner, *Utak és tévutak a XX. századi magyar felsőbbrendűség káderpolitikájában* 56 után [w:] *A Kúria és elnökei III*, red. K. Bódiné Beliznai, Budapest 2015, s. 161–254.

²⁴ F. Kahler, *Joghalál Magyarországon, 1945–1989*, Budapest 1993, s. 52–54; F. Kahler, M. Kiss, *Kinek a forradalma?...*, s. 211–229; T. Zinner, *A kádári megtorlás rendszere...*, s. 105–168.

skazanych na dziesięć do piętnastu lat pozbawienia wolności, a 9,6 proc. zostało skazanych na pięć do dziesięciu lat pozbawienia wolności²⁵.

Mimo przedstawionych powyżej wyników reżim Kádára uznał doraźny wymiar sprawiedliwości za niewystarczający i wezwał do nasilenia represji, co doprowadziło do ustanowienia ram prawnych przyspieszonych postępowań (cywilnych). Postępowania te były w zasadzie tożsame z sądem doraźnym, ale uczestniczyli w nich sędziowie orzekający w sprawach cywilnych. Według Zinnera, to właśnie wtedy wielu sędziów złożyło rezygnację, tym samym odmawiając udziału w represjach²⁶. Zgodnie z nowymi przepisami dotyczącymi przyspieszonych postępowań, jeżeli oskarżony został złapany na gorącym uczynku lub sąd niezwłocznie wszedł w posiadanie dowodów, prokurator miał prawo postawić oskarżonego przed sądem bez uprzedniego wniesienia aktu oskarżenia. Kolegium Prezesów Sądu Najwyższego uznało ponadto, że postępowania przyspieszone mają zastosowanie do każdego czynu przestępczego, którego dopuścił się oskarżony, nawet jeśli nie stanowi on przedmiotu postępowania przyspieszonego, o ile prokurator wniósł akt oskarżenia w toku postępowania przyspieszonego.

Po zakończonej sukcesem marcowej wizycie Jánosa Kádára w Moskwie jego rząd zdołał ustanowić w ciągu kwietnia i maja 1957 r. ramy prawne i struktury organizacyjne, które były niezbędne do systematycznego przeprowadzania masowych rozliczeń uczestników rewolucji z 1956 r. W trakcie negocjacji z sowieckimi władzami Kádár nie tylko zgodził się na przyspieszenie procesu represji, ale strony podjęły także decyzję o prowadzeniu wszystkich kolejnych procesów politycznych za zamkniętymi drzwiami, bez udziału publiczności, co było podyktowane zarówno zróżnicowanymi sygnałami propagandowymi wysłanymi przez pierwszy (i ostatni) duży proces przeciwko Ilonie Tóth i jej współnikom, który toczył się przy drzwiach otwartych, jak i rosnącą falą protestów na szczeblu międzynarodowym, która po nim nastąpiła.

Wiosną 1957 r. ustanowiono Kolegium Sądu Ludowego przy Sądzie Najwyższym, a następnie latem – pięć kolejnych sądów ludowych. Ustanawiając odrębne sądy okręgowe, reżim Kádára w zasadzie stworzył instytucję prawną, która była w stanie prowadzić masowe procesy polityczne. Kádár po raz pierwszy zabrał głos w sprawie ustanowienia sądu, którego celem było osądzanie najcięższych przestępstw politycznych, 5 kwietnia 1957 r. na posiedzeniu Tymczasowego Komitetu Wykonawczego WSPR, na którym wygłosił następujące oświadczenie: „Oficerowie wojskowi, żandarmi i inni sprzymierzeńcy Horthyego uaktywnili się, podjęli działania i przejęli władzę. Konieczne jest podjęcie wobec nich poważnych kroków, a o nich samych nie należy mówić zbyt wiele. Należy ustanowić sądy ludowe, a wszystkich byłych sprzymierzeńców Horthyego, którzy mieli czelność dopuścić się okrucieństw, należy doprowadzić przed sąd, niezależnie od tego,

²⁵ *The 1956 Hungarian Revolution. A History in Documents...*, s. 374–376; J.M. Rainer, *The Reprisals*, „New Hungarian Quarterly” 1992, R. XXXIII, nr 127, s. 118–127; A. Szokolczai, *Repression and Restoration, 1956–1963* [w:] *The Ideas of the Hungarian Revolution. Suppressed and Victorious, 1956–1999*, red. L. Congdon, B. Király, Boulder, Colorado 2002, s. 167–193; M. Horváth, *Losses of Life in the War and during the Reprisals* [w:] *1956. The Hungarian Revolution and War for Independence*, red. L. Congdon i in., Boulder, Colorado/Highland Lakes 2006, s. 477–492.

²⁶ T. Zinner, *Utak és tévutak a XX. századi magyar felsőbírászkodás káderpolitikájában ’56 után...*, s. 164–169.

gdzie się znajdują, skazać na śmierć i stracić. W przeciwnym razie nasz naród nigdy nie zazna pokoju. Wyroki te nie muszą być publikowane w gazetach”²⁷.

W celu ułatwienia procesu represji opracowano Dekret o sądach ludowych, który stawiał oskarżonego w bardzo niekorzystnej sytuacji pod każdym względem. Po pierwsze, znacznie zwiększył on skalę kar, co oznaczało, że sądy mogły nawet wydawać wyroki skazujące na karę śmierci za przestępstwa, które zostały popełnione przed wejściem dekretu w życie, a w normalnym postępowaniu byłyby zasadne jedynie wyroki skazujące na pozbawienie wolności na czas określony. Sądy ludowe nie podlegały też żadnemu prawomocnemu zakazowi zaostrzania kar, dzięki czemu sędziowie mieli prawo wydawać wyroki skazujące na karę śmierci, nawet gdy złożono apelację o złagodzenie wyroku. Ponadto Kolegium Sądu Ludowego zostało upoważnione do zbadania każdej sprawy, która nie podlegała apelacji, dzięki czemu Kolegium mogło „legalnie” renegecjonować każdą sprawę, w której nie zapadł wyrok zadowalający władze polityczne. Jednak najokrutniejszy przepis dopuszczał możliwość skazania na karę śmierci każdego, kto w momencie popełnienia domniemanego czynu przestępczego miał ukończone szesnaście lat. Przepis ten zastosowano w sprawie Pétera Mansfelda – najmłodszej i najbardziej znanej ofiary represji prawnych.

Dekret o sądach ludowych pozostał w mocy do 16 kwietnia 1961 r. Do tego czasu stanowił on użyteczne narzędzie w „zestawie instrumentów” Kádára w formie „sądu”, który tylko z pozoru przypominał prawdziwą radę sądownictwa, zapewniając jednocześnie nieograniczoną możliwość represjonowania zgodnie z wolą władz politycznych. W rzeczywistości węgierskie władze polityczne często wywierały bezpośredni wpływ na decyzje kolegiów sądów ludowych²⁸.

Represje pod kontrolą partii

Zgodnie z wewnętrzną logiką węgierskiej dyktatury komunistycznej represje, które nastąpiły po stłumieniu rewolucji z 1956 r., były oparte na decyzjach władz politycznych, dlatego władze partii zakładały ścisłą kontrolę politycznych kierunków i akcentów represji przez wyznaczanie zadań, zlecenie i kontrolowanie ich wykonania²⁹. 2 lipca 1957 r. Biuro Polityczne³⁰ WSPR przyjęło uchwałę pt. *A belső reakció elleni harc néhány kérdéséről* [W sprawie niektórych kwestii walki z wewnętrzną reakcją], która w zasadzie dawała władzom partii prawo do kontroli spraw wewnętrznych, a zatem praktyki sądowej. Jako ostateczny organ zarządzający władze partii wezwały do podję-

²⁷ A MSZMP ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei. II. köt. 1957. január 25–1957. április 2., red. K.V. Némethné, K. Urbán, Budapest 1993, 1237.

²⁸ F. Kahler, M. Kiss, *Kinek a forradalma...*, s. 213–217; T. Zinner, *A kádári megtorlás rendszere...*, s. 215–279.

²⁹ Oprócz wyżej wymienionych autorów temat kontroli partyjnej został omówiony w: T. Huszár, *A hatalmi gépezet újjáépítése, a represszió túlsúlya, a kiigazítás esélye; 1956–1960* [w:] *Restauráció vagy kiigazítás. A kádári represszió intézményesülése, 1956–1962*, red. T. Huszár, J. Szabó, Budapest 1999, s. 67–146, a kontroli partyjnej Ministerstwa Spraw Wewnętrznych – w Zs. Krahulcsán, *A párt belügye. A politikai rendőrség és az MSZMP a korai Kádár-korszakban (1956–1962)*, Budapest 2013.

³⁰ Organ, który wcześniej działał jako Tymczasowy Komitet Wykonawczy (*Ideiglenes Intéző Bizottság*, IIB) WSPR, wznowił swoją działalność jako Biuro Polityczne po krajowym zjeździe partii pod koniec czerwca 1957 r.

cia „zdecydowanych i jednolitych” działań, podkreślając, że „zarówno akt oskarżenia, jak i wyrok muszą odzwierciedlać represyjne funkcje dyktatury proletariackiej”. Zgodnie z uchwałą partyjną, Prokuratura i Ministerstwo Sprawiedliwości musiały zapewnić, że „kontrrewolucyjnym przestępcom zostanie wymierzona kara, na jaką zasłużyli”³¹.

Po ustanowieniu wytycznych w sprawie represji 10 grudnia 1957 r. wydano pierwszą ocenę „efektów” represji. Sporządzony wniosek, który został przedłożony Biuru Politycznemu WSPR przez ministra spraw wewnętrznych Béłę Biszku, ministra sprawiedliwości Ferencza Nezvála i prokuratora generalnego dr. Gézę Szénási, pt. *Büntetőpolitikánk egyes kérdéseiről* [W sprawie pewnych kwestii naszej polityki kryminalnej], oraz protokół następującej po tym debaty są jednymi z najczęściej przytaczanych dokumentów dotyczących represji, jako że na poufnym posiedzeniu władze komunistyczne mogły we własnym gronie swobodnie wyrazić swój szczerzy postulat zaostżenia kar. Na przykład Béla Biszku w często przytaczanym komentarzu żalił się, że „w przypadku pociągania do odpowiedzialności sprawców kontrrewolucji zapada wiele łagodnych wyroków, a liczba straceń jest stosunkowo niska”. Na tej samej sesji Kádár stwierdził, że powodem, dla którego konieczne było rozwiązanie kwestii polityki kryminalnej, było to, że „nie udawało się nam doprowadzić do zwiększenia liczby straceń głównych przywódców kontrrewolucji”³². Należy zauważyć, że do tego czasu stracono już ogółem 110 spośród 180 osób, które do października 1957 r. zostały skazane na śmierć za działalność rewolucyjną.

W celu objęcia ich kontrolą instytucjonalną władze partii regularnie zasięgały opinii ministra spraw wewnętrznych i ministra sprawiedliwości. W 1957 r. negocjacje te doprowadziły do ustanowienia potajemnie działającego, ale potężnego organu, tj. Komitetu Koordynacyjnego, w którego skład wchodził sekretarz Komitetu Centralnego WSPR właściwy do spraw administracyjnych, minister spraw wewnętrznych, minister sprawiedliwości, prokurator generalny i prezes Sądu Najwyższego. Komitetowi Koordynacyjnemu powierzono zadanie koordynacji działań władz partii, Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Ministerstwa Sprawiedliwości, jednocześnie zapewniając władzom politycznym możliwość wywierania dalszego, bezpośredniego wpływu na te organy.

„Nowy” reżim, który zdołał odbudować się dzięki przemocy państwowej i podporządkowaniu instytucji państwowych woli władz partii, nie krył swojego sprzeciwu wobec niezawisłości sędziowskiej. Jak stwierdził na konferencji wspólnej organizacji partyjnej Sądu Najwyższego i Prokuratury Generalnej jeden z sędziów Sądu Najwyższego, który sam skazał na śmierć 62 osoby za udział w rewolucji z 1956 r., „prawdziwa niezawisłość sędziowska oznacza, że sędziowie nie są podatni na żaden wpływ naruszający interesy klasy robotniczej i że zawsze służą władzy proletariatu”. Podobny postulat wyraził w swoim wystąpieniu z 28 marca 1957 r. dr József Domokos, prezes Sądu Najwyższego, który stwierdził, że „powinniśmy podszkolić się w walce klas, stawiając sobie za przykład jurysdykcję faszyzmu [...] jesteśmy sędziami Węgierskiej Republiki Ludowej, sędziami dyktatury proletariackiej, których zadaniem jest wzmocnienie pań-

³¹ Uchwała Tymczasowego Komitetu Centralnego Węgierskiej Socjalistycznej Partii Robotniczej, 5 grudnia 1956 r. Por. Dokument 104 [w:] *The 1956 Hungarian Revolution. A History in Documents...*, s. 460–464.

³² MNL OL, M KS, f. 288, j.a. 5/54. Za: T. Zinner, *A kádári megtorlás rendszere...*, s. 295.

stwa proletariackiego oraz zapewnienie, by wszyscy jego wrogowie, którzy wystąpią przeciwko rewolucji proletariackiej, zostali bezlitośnie straceni”³³. W rzeczywistości powszechna wówczas praktyka z czasów Rákosiego, polegająca na wykorzystywaniu organów śledczych i sądowych jako instrumentów kontroli partyjnej, była kontynuowana bez przeszkód na początku rządów Kádára.

Grupy docelowe represji

Pierwszy okres masowych represji wobec ludności węgierskiej uważa się w badaniach historycznych za czas bezwzględnych prześladowań. Nowy reżim atakował całe węgierskie społeczeństwo, ponieważ nie było jeszcze precyzyjnie wyznaczonych celów represji. Jednak w drugim, dłuższym okresie represji władze partii w końcu wyznały te grupy i określiły działania, za które miała grozić najsurowsza kara.

Omówiona wyżej uchwała partyjna z grudnia 1956 r. wyznaczyła główne kierunki walki o konsolidację, a w związku z tym również kierunki represji, ustalając cztery główne powody wybuchu „kontrrewolucji”. Pierwszym z nich było doktrynalne panowanie Mátyása Rákosiego; drugim – rewizjonistyczna polityka Imre Nagya, zreformowanego komunisty i premiera za czasów rewolucji z 1956 r.; trzecim powodem zaś „reakcja wewnętrzna”, wreszcie ostatnim – zachodnie, „zewnętrzne, kontrrewolucyjne” siły imperialistyczne. Po wypowiedzeniu kontrrewolucji totalnej każdy, kto brał udział w wydarzeniach z 1956 r., w efekcie mógł być uznany za winnego. Interesujące jest to, że pierwszy z tych czterech haniebnych czynników nie pociągnął za sobą rzeczywistych konsekwencji karnych, ponieważ dawny rząd Rákosiego nigdy nie został pociągnięty do odpowiedzialności, przypuszczalnie z powodu dyrektyw moskiewskich władz. Natomiast drugi, trzeci i czwarty aspekt został uwzględniony w polityce karnej.

Na podstawie powyższych ustaleń można określić co najmniej trzy cele, które przyswiecały wyrokom wydanym w procesach politycznych po rewolucji węgierskiej z 1956 r. Pierwszym było ukaranie przeciwników partii, którzy buntowali się przeciwko dyktaturze i domagali się reform („rewizjonistyczni” komuniści), w tym premiera Imre Nagya i jego współpracowników, którzy w oczach Kádára utorowali drogę „faszystowskiej kontrrewolucji”, tym samym stając się mimowolnie zdrajcami i zwolennikami kontrrewolucji³⁴. Jednak taki sam los spotkał również legendarnego lewicowego powstańca, Istvána Angyala, który często kwestionował politykę Imre Nagya. Ich procesy pokazały, że komunizm sowiecki nie będzie tolerował żadnych innych reform niż te wdrażane przez moskiewskie władze partii.

Kolejną grupę stanowiły procesy uzbrojonych powstańców, grupy docelowej, do której należeli zazwyczaj młodzi, niewykwalifikowani robotnicy z obszarów miejskich i uczniowie w wieku od 18–25 lat, którzy zwykle należeli do społeczności zmarginalizowanych. Państwo karało ich za stawianie oporu najsurowszymi wyrokami pozba-

³³ Por. J.M. Rainer, *Imre Nagy. A Biography*, London 2008; A. Szakolczai, *Repression and Restoration, 1956–1963...*, s. 167–193; S.M. Kiss, *Közéletésk, 1956. Tanulmányok, esszék, előadások*, Budapest 2011, s. 194–227, 285–299.

³⁴ Por. J.M. Rainer, *Imre Nagy. A Biography...*; A. Szakolczai, *Repression and Restoration, 1956–1963...*, s. 167–193; S. M. Kiss, *Közéletésk, 1956...*, s. 194–227, 285–299.

wienia wolności. Stanowili oni także większość ofiar, których wyroki skazujące na karę śmierci wykonano po zakończeniu swoich procesów. Straceni zostali m.in.: János Szabó, legendarny dowódca powstańców na placu Széna w Budapeszcie; László Iván Kovács, dowódca grupy powstańczej w zaułku Corvina w stolicy, tj. największej grupy zbrojnej w czasie rewolucji; László Nickelsburg, który walczył na placu Barossa w Budapeszcie, i Miklós Gyöngyösi (w trakcie procesu Ilony Tóth, który odbił się szerokim echem na świecie).

Inną, odrębną i znaczącą grupą procesów były postępowania karne wszczęte przeciwko przywódcom zakładowych rad robotniczych i przewodniczącym lokalnych komitetów rewolucyjnych. W 1956 r. doszło do typowej rewolucji społecznej, która objęła głównie obszary wiejskie i doprowadziła do rozbicia lokalnych struktur sowieckich bez wykorzystania broni, w sposób pokojowy. W ciągu zaledwie kilku dni ustanowiono – nawet w najmniejszych miejscowościach – nowe organy samorządowe, które wyrosły z idei utworzenia prawdziwej gminy. Były to lokalne komitety narodowe, które szybko powołały własnych, oddanych sprawie i należycie wybranych przewodniczących. Stanowili oni samoorganizującą się lokalną elitę rewolucji, od której słusznie oczekiwano stanięcia na czele nowego ruchu demokratycznego. Pod względem przekonań politycznych i względnego znaczenia społecznego ofiary represji, które należały do tej kategorii, nie stanowiły jednorodnej grupy – łączyło ich jedno: aktywnie sprzeciwiali się ówczesnemu reżimowi. Dlatego też nowo zaprowadzona dyktatura toczyła przeciwko nim procesy i wydawała wyroki skazujące na karę śmierci, które dotknęły niemal każdą społeczność lokalną, co miało na celu przerwanie więzów solidarności i zaufania, które zagrażały hegemonii władz komunistycznych.

Oprócz opisanych powyżej trzech grup, istniała także czwarta kategoria, która obejmowała ofiary prewencji ogólnej, tj. osoby, które w rzeczywistości nie podjęły żadnych znaczących działań, ani podczas rewolucji z 1956 r., ani po interwencji sowieckiej.

Problematyczna kwestia perspektywy klasowej

To, jaki zapadał wyrok w procesach politycznych, zależało nie tylko od czynu przestępczego, który stanowił podstawę wyroku, ale także od tego, w jakim stopniu wyrok ten mógł umocnić deklaracje polityczne zawarte w uchwale partyjnej z grudnia 1956 r. W związku z tym w postępowaniach karnych należałoby wykazać, że przywódcy kontrrewolucji pochodzili z kręgów „wrogów klasowych”. Jednak przynależność społeczna skazanych ofiar znacznie odbiegała od postanowień właściwych uchwał partyjnych, dlatego też represje nie wzmocniły odpowiednio perspektywy klasowej, nawet po sfałszowaniu danych statystycznych. Zgodnie z raportem z listopada 1958 r., robotnicy stanowili 26,5 proc. osób straconych lub uwięzionych, chłopi zaś – 31 proc. Osoby należące do „klasy obcej” stanowiły 6,6 proc., co oznacza, że około 90 proc. aresztowanych pochodziło z rzekomej „bazy społecznej” ustroju komunistycznego.

Nawet oficjalne dane statystyczne pokazywały, że większość uzbrojonych powstańców z 1956 r., przeciwko którym prowadzono postępowania karne, należało do klasy robotniczej, co stanowiło dla przywódców represji duży problem, ponieważ ci, którzy uczestniczyli w konfliktach zbrojnych przeciwko państwu robotniczemu i dyktaturze

proletariatu, w większości wypadków sami byli robotnikami. Ta wyraźna sprzeczność sprawiła, że konieczne było przeformułowanie dyskursu represji przez napiętnowanie ofiar przy wykorzystaniu pejoratywnych kategorii, takich jak „lumpenproletariat”, „prostytutka” czy nowo powstała kategoria – „chuligan”. Utworzenie tej ostatniej etykiety, służącej kryminalizacji członków zbrojnych grup powstańczych i przedstawianiu ich jako „wykolejenców”, pozwoliło nowym władzom politycznym uznać własną prawowitość i usankcjonować działania odwetowe³⁵.

Otwarte pytania o represje

Uważam, że jedną z największych luk w obszernym materiale badawczym, poświęconym rewolucji węgierskiej z 1956 r., jest to, że mimo wielu wybitnych wyników uzyskanych w odniesieniu do procesów karnych wytaczanych w czasie represji, wciąż brakuje systematycznie prowadzonej i kompleksowej krajowej bazy danych o ofiarach, uczestnikach represji oraz wydanych wyrokach, chociaż jest ona niezbędna do przeprowadzenia badań porównawczych, które wykraczałyby poza analizę poszczególnych procesów. Baza danych może się przyczynić do głębszego zbadania zagadnień, takich jak rola administracji rządowej i lokalnej lub ich znaczenie w procesach politycznych, co mogłoby wyjaśnić, dlaczego w różnych regionach zapadały w podobnych sprawach bardzo zróżnicowane wyroki. Jak to możliwe, że te same zarzuty raz stanowiły podstawę do kilkuletniego pozbawienia wolności, a innym razem – do stracenia ofiary? Tylko w wyniku analiz porównawczych możliwe jest ujawnienie ukrytych mechanizmów represji na szczeblu lokalnym, regionalnym i krajowym, a w związku z tym również ukrytych perspektyw reżimu.

Według danych statystycznych, które potwierdzono badaniami historycznymi, między 15 grudnia 1956 r. (wprowadzenie doraźnego wymiaru sprawiedliwości) a końcem marca 1963 r. (ogłoszenie amnestii), tj. w latach uważanych za okres represji, 229 osób zostało skazanych na śmierć za rolę, którą odegrały w rewolucji (wyroki wykonano), 26 tys. osób postawiono przed sądem, a 22 tys. osób otrzymało wyroki. Jednak dokładna liczba pozostaje nieznana. Jedną z przyczyn tej niepewności jest dylemat, który pojawia się przy próbie ustalenia, które procesy karne były zaliczane do postępowań mających związek z wydarzeniami z 1956 r. Oprócz procesów, które mają wyraźny związek z rewolucją, istnieją co najmniej dwie problematyczne kategorie, które również rzucają światło na pytania otwarte i dynamikę represji Kádára.

Inicjatywa polityczna okazuje się zwyczajnym przestępstwem

Zgodnie z badaniami historycznymi, dotyczącymi węgierskich reżimów komunistycznych, które miały swój początek w czasie zmiany ustroju politycznego, a które opierały się przede wszystkim na definicjach jurysdykcji po 1989 r., procesy mające

³⁵ Á. Nagy-Csere, *Munkásokból huligánok. A huligán mint társadalmi kategória megteremtése 1956 állambiztonsági értelmzésében*, Betekintő 2009 (http://www.betekinto.hu/2009_4_nagy_csere; dostęp: 8.05.2016); R. Kiss, S.M. Kiss, *A csalogány elszállt...* O roli zmiany sposobu używania języka według ideologii przemocy państwowej, por. J.Ö. Kovács, *A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúraban...*

związek z rewolucją z 1956 r. wytaczano osobom, które podczas wojny o niepodległość dopuścili się przestępstw politycznych oraz zabójstw lub grabieży. Najnowsze badania historyczne wskazują jednak, że działanie mechanizmów represji było dużo bardziej złożone. Wiemy na przykład, że w pierwszym okresie represji na światło dzienne na obszarach wiejskich w kraju wyszły pewne procesy karne, w których oskarżony nie był sądzony pod zarzutem mającym związek z rewolucją z 1956 r., ale pod zarzutem popełnienia zwyczajnych przestępstw, takich jak paserstwo lub przestępstwa związane z zamówieniami publicznymi na dostawy³⁶. Właściwe dokumenty sądowe, w tym protokoły z przesłuchań lub zeznania uczestników, pozwoliły jednak przyjąć założenie, że oskarżeni byli sądzeni za czyny, których dopuścili się w czasie rewolucji lub czyny częściowo związane z wydarzeniami z 1956 r. Zjawisko fabrykowania zwyczajnych przestępstw, które reżim Kádára wykorzystywał do maskowania politycznie motywowanych aktów oporu, zostało zbadane przez naukowców prowadzących badania w tym zakresie. Niemniej wciąż nie wiadomo, częściowo ze względu na brak systematycznie prowadzonych badań oraz zróżnicowanie dostępnych informacji na temat poszczególnych procesów, jak wiele procesów prowadzonych pod zarzutem popełnienia zwyczajnych przestępstw można uznać za mające związek z wydarzeniami z 1956 r. Ponadto ustalenia faktyczne co do popełnienia większości zwyczajnych przestępstw, nawet w najbardziej znanych procesach z 1956 r., wywoływały intensywną, profesjonalną debatę.

Koniec okresu represji

Innym problemem związanym z określeniem, które procesy były aktami represji prawnych za udział w wydarzeniach z 1956 r., jest dokładne określenie ram czasowych represji, ponieważ pierwszą częściową amnestię ogłoszono wczesną wiosną 1959 r., podczas gdy większość procesów, które wytoczono pod zarzutem udziału w wydarzeniach rewolucyjnych z 1956 r., przeprowadzono między rokiem 1957 a 1959. Kilka czynników, w tym zakończenie procesów Imre Nagya i jego współników, kapitulacja ludności węgierskiej, reakcje na represje i ich reperkusje w innych krajach, nowe zadania polityczne (takie jak przymusowa kolektywizacja rolnictwa), a także duża ingerencja władz krajowych w życie codzienne, sprawiło, że reżim Kádára, który starał się umocnić swoją władzę, ograniczył jawne i powszechne stosowanie przemocy państwowej. To jednak bynajmniej nie oznaczało całkowitego odstąpienia od wywierania przymusu, ponieważ procesy polityczne były w dalszym ciągu praktykowane, wytaczano także procesy związane z wydarzeniami z 1956 r. Na przykład ostatni wyrok skazujący na karę śmierci, który można powiązać z represjami po rewolucji, wykonano 26 sierpnia 1961 r. W wyniku tego wyroku stracono dowódcę jednej z największych zbrojnych grup powstańczych w Budapeszcie oraz kilku jej członków.

³⁶ T. Zinner, *A kádári megtorlás rendszere...*; R. Kiss, S.M. Kiss, *A csalogány elszállt...*; A. Szakolczai, *A Tóth Ilona és társai per komplex vizsgálata* (praca doktorska; <http://www.idi.btk.pte.hu/dokumentumok/disszertaciok/szakolczaiattilaphd.pdf>; dostęp: 8 V 2016).

Zakończenie okresu represji jest często wiązane z rokiem 1963, w którym János Kádár wydał rozporządzenie w sprawie ogłoszenia powszechnej amnestii³⁷. Niemniej, choć w wyniku decyzji Kádára zwolniono wiele ofiar represji³⁸, amnestia nie była tak „powszechna”, jak być powinna. W całym kraju z zakładów karnych zwolniono około 3480 osób, ale większość bojowników barykad w nich pozostała, ponieważ dekret nie obejmował recydywistów lub bojowników o wolność, którzy zostali uznani przez władze za zwyczajnych przestępców, jak uzbrojeni powstańcy, którzy zostali skazani pod zarzutem zabójstwa. Tym samym jeden z oskarżonych w ostatnim procesie, w którym zapadły wyroki skazujące na karę śmierci, został zwolniony w 1975 r. po odbyciu kary piętnastu lat pozbawienia wolności, a dwóch z oskarżonych, których skazano na dożywotnie pozbawienie wolności, nie doczekało zwolnienia i zmarło w zakładzie karnym pod koniec lat siedemdziesiątych XX w.

Omówione powyżej kwestie nie są jedynym powodem dylematu związanego z dokładnym określeniem ram czasowych represji. Należałoby przeprowadzić dalsze, systematyczne badania, by dowiedzieć się czegoś więcej na temat mniej znanego faktu, a mianowicie – że nawet po ogłoszeniu powszechnej amnestii w 1963 r. niektórzy oskarżeni byli skazywani przez reżim Kádára w związku z zarzutami dotyczącymi rewolucji z 1956 r. Źródła historyczne pokazują np., że w 1966 r., tj. w dziesiątą rocznicę rewolucji, policja polityczna rozpoczęła program masowej „koncentracji”, w ramach którego ponownie zbadała dokumenty dotyczące represji z 1956 r., co zaowocowało nową serią procesów karnych związanych z wydarzeniami rewolucji. Nasze dane ponadto dowodzą, że w wyniku procesu przymusowej kolektywizacji ludności rolniczej kilku rolników zostało skazanych na karę pozbawienia wolności w związku z zarzutami dotyczącymi 1956 r., takimi jak ukrywanie broni palnej lub – mówiąc językiem urzędowym – „przygotowywanie nowego wybuchu kontrrewolucji”. Dane zwracają zatem uwagę na procesy polityczne, które prowadzono przez cały okres konsolidacji reżimu Kádára, jednak, jak dotąd, nie zbadano ich wystarczająco dokładnie, chociaż mogą być również związane z wydarzeniami z 1956 r.

Weryfikacja treści dokumentów sądowych: procesy polityczne po 1956 r.

Jeśli chodzi o badania dotyczące represji wobec rewolucji węgierskiej z 1956 r., kluczową kwestią, która dotąd wzbudzała prawdopodobnie największe kontrowersje, jest analiza i interpretacja zachowanej dokumentacji. Jednym z najważniejszych zbiorów

³⁷ Poza powodami wewnątrz krajowymi ogłaszanie amnestii było przede wszystkim podyktowane polityką zagraniczną. Od końca 1956 r. Stany Zjednoczone podejmowały „kwestię węgierską” na forum Organizacji Narodów Zjednoczonych i jedynie ogłoszenie powszechnej amnestii mogło to zmienić. Po tajnych negocjacjach amnestię ostatecznie ogłoszono w marcu 1963 r. (L. Borhi, *In the Power Arena. US-Hungarian Relations, 1942–1989...*, s. 67–81; Cs. Békés, *Cold War, Détente and the 1956 Hungarian Revolution*, „Working paper” No. 7, 2002, Project on the Cold War as Global Conflict, International Center for Advanced Studies, New York University (<http://coldwar.hu/html/en/publications/detente.pdf>, dostęp: 8 V 2016).

³⁸ Zwolnieni więźniowie byli jednak często przez dziesięciolecia traktowani gorzej niż inni obywatele węgierscy. Pozostawali pod dozorem, nie mogli otrzymać paszportu, pracować w wybranym zawodzie, a mienie (łącznie z domami i kosztownościami), które zajęto w toku postępowania sądowego, nie zostało im zwrócone.

źródeł dotyczących historii rewolucji i porewolucyjnych represji są dokumenty wydane przez policję, prokuraturę i różne sądy – innymi słowy, dokumenty sporządzone przez organy ucisku, które były bezpośrednio zaangażowane w represje. Kwestia ta jest wyjątkowo delikatna, ponieważ – w przeciwieństwie do historycznych zagadnień politycznych, takich jak wewnętrzne debaty władz partii, w wypadku których mamy do dyspozycji wiele głównych źródeł, które mogą nam pomóc w odtworzeniu przebiegu tych debat – przedstawiając rewolucyjną działalność ludności węgierskiej, taką jak historia konfliktów zbrojnych lub opór następujący po drugiej interwencji sowieckiej, możemy – oprócz ustnych przekazów – polegać tylko na informacjach pochodzących z dokumentacji dotyczącej procesów politycznych.

Mogliśmy zapytać, w jakim stopniu rzeczywiście możemy polegać na dokumentacji sporządzonej przez instytucje dyktatury ucisku. Ile jest w niej prawdy? Albo, mówiąc inaczej, w jakim stopniu i w jaki sposób można byłoby wykorzystać historyczne źródła represji (głównie dokumentację sądową dotyczącą procesów politycznych) do odtworzenia wydarzeń rewolucji z 1956 r.? Ten problem po raz pierwszy pojawił się w związku z jednym z najbardziej symbolicznych przypadków represji rewolucji z 1956 r., tj. procesów Ilony Tóth i jej współników, które stały się tematem zaciętych debat profesjonalnych i sporów społecznych.

Według ówczesnych zarzutów, młoda studentka medycyny, Ilona Tóth, która miała niebawem podejść do egzaminów końcowych, nadużyła wiedzy medycznej i dopuściła się zabójstwa lub, mówiąc językiem ówczesnej prasy, zabiła mężczyznę „z brutalnością mrozzącą krew w żyłach” w tymczasowym szpitalu pomocniczym utworzonym w czasach rewolucji, w którym została powołana na stanowisko ordynatora. Według zarzutów, które nie wyjaśniają wszystkiego oraz które są pełne sprzecznych informacji, grupa bojowników ruchu oporu przyprowadziła do szpitala mężczyznę, którego uznano za informatora ÁVH i który prowadził śledztwo w sprawie nielegalnej prasy wydawanej w szpitalu. W dokumentach prokuratury czytamy, że człowiek ten został zabity przez Ilonę Tóth i jej współników w obawie przed aresztowaniem. Najpierw brutalnie go pobili, a następnie Ilona Tóth usiłowała doprowadzić do jego śmierci przy wykorzystaniu różnych metod lekarskich, aż w końcu ugodziła go w serce składanym nożem. Według oficjalnej wersji wydarzeń, sadystyczna studentka medycyny, która nadużyła wiedzy medycznej z powodu bezpodstawnych podejrzeń, zabiła niewinnego człowieka wyłącznie na podstawie podejrzeń, że pracował on dla ÁVH. Podczas procesu Ilona Tóth i jej współnicy przyznali się do popełnienia zarzucanych im przestępstw i chociaż ich wyjaśnienia były pełne sprzeczności, podtrzymywali je do samego końca.

W trakcie procesu do Ilony Tóth i jej współników siedzących na ławie oskarżonych dołączył znany dziennikarz, Gyula Obersovszky, oraz sławny również za granicą pisarz, József Gáli. Według aktu oskarżenia, pojawili się oni w szpitalu w chwili popełnienia zabójstwa w poszukiwaniu nowego miejsca do wydawania nielegalnej gazety po rozbięciu i aresztowaniu grupy powstańców ruchu oporu, do którego należeli.

Wychodząc poza oficjalną wersję reżimu, zgodnie z którą „dopuszczono się zabójstwa bez precedensu w węgierskim wymiarze sprawiedliwości w sprawach karnych z brutalnością mrozzącą krew w żyłach”, jeszcze podczas procesów pojawiły się dwie skrajnie odmienne opinie w odniesieniu do sprawy Ilony Tóth i jej współników. Według pierwszej,

prawdziwość zarzutów przedstawionych Ilonie Tóth była całkowicie niepodważalna. Argumentowano, że informatorzy za czasów nielegalnego ruchu oporu stwarzali coraz większe ryzyko zdrady i masowych aresztowań, co oznaczało, że powstańcy podejmowali wszelkie działania, by wykorzystać ewentualnych informatorów. W tej atmosferze strachu i podejrzliwości Ilona Tóth w zasadzie zabiła niebezpiecznego informatora, a raczej niewinnego człowieka, którego podejrzewano o bycie informatorem. Zwolennicy tej wersji zazwyczaj uważają, że wyjaśnienia Ilony Tóth i jej współników, w których przyznali się do winy, stanowią niepodważalny dowód winy, ponieważ żaden z oskarżonych ich nie wycofał. Tymczasem druga grupa interpretatorów uważa, że studentka medycyny nie spowodowała śmierci, a głównym celem procesu politycznego, który później wytoczono, było wykorzystanie sprawy Ilony Tóth i jej współników do zdyskredytowania rewolucji i młodych powstańców przez kryminalizację działalności w ruchu oporu³⁹.

Wartość propagandowa szeroko nagłośnionego procesu Ilony Tóth jest niezaprzeczalna. Trzy miesiące po stłumieniu rewolucji przeprowadzono proces otwarty dla ogółu społeczeństwa, w obecności kroniki filmowej i międzynarodowych dziennikarzy. Był to właściwie pierwszy znaczący, a także szeroko nagłośniony proces w czasie represji, dlatego też, z chwilą stracenia, Ilona Tóth stała się symbolem. Możliwość stania się symbolem epoki była nieodłącznie wpisana w jej proces, a zwłaszcza w kwestię jej winy lub niewinności, na kilku płaszczyznach, ale jedno jest pewne: że dla nowo wprowadzonego reżimu Kádára oraz dla opozycji Ilona Tóth symbolizowała to samo, różnicą była tylko perspektywa: brutalne okrucieństwo. Nie jest zaskoczeniem, że po zmianie ustroju w 1989 r. jej sprawa stała się tematem społecznych i profesjonalnych debat. Czy w zarzutach było choć trochę prawdy, czy też oskarżeni, mimo złożonych wyjaśnień, w których przyznali się do winy, zostali skazani na śmierć w przebiegle zaplanowanym procesie politycznym?

Spory dotyczące procesu Ilony Tóth i jej współników szybko wywołały debaty na temat obłężenia siedziby stołecznego komitetu partii na placu Köztársaság 30 paździer-

³⁹ Nawet schematyczne przedstawienie procesu znacznie przekroczyłoby objętość niniejszego artykułu. Dokumentację dotyczącą procesów po raz pierwszy omówiono w monografii autorstwa Réki Kiss i Sándora M. Kissa z 2007 r., w której autorzy stwierdzili, że zachowana dokumentacja w żaden sposób nie pozwala na potwierdzenie zarzutów. Według autorów, sąd nie dysponował mocnymi dowodami, z wyjątkiem pełnych sprzeczności wyjaśnień oskarżonych, w których przyznali się do winy. Nie było żadnych naocznych świadków zabójstwa. Tożsamość ofiary pozostawała niejasna, podobnie jak okoliczności jej śmierci. Ścisłe powiązani z ÁVH krewni złożyli fałszywe oświadczenia i ustalili tożsamość ofiary na podstawie cech fizycznych, które nie pokrywały się z cechami fizycznymi zwłok. Tożsamość ofiary nigdy nie ustalono, zwłok zaś nie zbadał nikt, z wyjątkiem biegłych lekarzy wyznaczonych przez władze. Raport z sekcji zwłok i wyniki laboratoryjne podważają zarzuty: nie było żadnych śladów po zastrzyku oraz śladów eteru niezbędnego do znieczulenia lub innych substancji chemicznych wymienionych w zarzutach. Na składanym nożu, stanowiącym narzędzie zabójstwa, nie znaleziono krwi. Zeznania dotyczące czasu popełnienia zabójstwa były do tego stopnia sprzeczne, że rok później, gdy wytoczono proces niejawnym przeciwnikom, którzy rzekomo pojмали przyszlą ofiarę, przesunięto datę zabójstwa o jeden dzień w przód ze względu na alibi jednego z oskarżonych. Do bardzo podobnych wniosków w odniesieniu do prawdziwości zarzutów doszedł Attila Szokolczai, który systematycznie przetwarzał i analizował wiele różnych źródeł archiwalnych, natomiast László Eörsi uznał prawdziwość zarzutów ze względu na wewnętrzne sprzeczności źródeł (R. Kiss, S.M. Kiss, *A csalogány elszállt...*; A. Szokolczai, *A Tóth Ilona és társai per komplex vizsgálata...*; L. Eörsi, *Tóth Ilona* [w:] *idem, Mítoszok helyett – 1956*, Budapest 2003, s. 201–257).

nika 1956 r. i prawidłowości postępowań karnych w sprawie tragicznych przypadków linczu, które nastąpiły po oblężeniu. W debatach tych László Eörsi, który badał historię ośrodków zbrojnego oporu, twierdził, że zachowane dokumenty dotyczące śledztwa i sprawy należy uznać za wiarygodne, ponieważ pod względem ustaleń faktycznych były one bardziej wiarygodne niż jakiegokolwiek inne źródła. Twierdził również, że wiele przesłuchiwanym osobom nie kłamało, mówiąc o roli, jaką odegrały, a więc jedynie ich pamięć ograniczała precyzyjność ich oświadczeń. Według Eörsiego, za autentycznością tych źródeł przemawiała idea, że podstawowym zadaniem organów śledczych było odkrycie prawdy, a zeznania były zniekształcane dopiero w toku wnoszenia aktu oskarżenia i wydawania wyroku, po poznaniu wszelkich okoliczności. Ponadto twierdził on, że „umotywowane politycznie” są tylko te procesy, w których reżim miał nadzieję na uzyskanie korzyści politycznych z fałszowania stanu faktycznego. Dlatego też uważał, że procesy prowadzone w okresie represji w związku z wydarzeniami z 1956 r. nie były w rzeczywistości umotywowane politycznie⁴⁰. Świadczy o tym jednak nie tylko minimalna liczba takich procesów w okresie represji, lecz także pogląd, że reżim nie musiał wytaczać procesu politycznego w sprawie studentki medycyny, która nie odgrywała żadnej politycznie istotnej roli, bądź w sprawie krwawych wydarzeń z placu Köztársaság.

W odróżnieniu od poglądów Eörsiego na temat procesów w związku z wydarzeniami z placu Köztársaság swoje wątpliwości wyraziła inna grupa historyków, zwłaszcza w odniesieniu do możliwości odtworzenia wydarzeń z 1956 r. na podstawie ówczesnej dokumentacji przy zastosowaniu uprzednio określonych metod badań historycznych. Tibor Takács twierdził, że opierając się na dokumentacji, możemy poznać tylko wydarzenia z 1956 r., które były wybiórczo odnotowywane przez reżim na podstawie jego własnych specyficznych kryteriów i które odpowiadały jego potrzebom⁴¹. W swoich badaniach dotyczących wydarzeń z placu Köztársaság Éva Tulipán, a także Attila Szakolczai w szczególowej analizie jednego z procesów w sprawie linczu na placu Köztársaság zwracają uwagę, że celem procesów nie było odtworzenie wydarzeń, ale możliwie najwyraźniejsze ukazanie, że wydarzenia z 1956 r. stanowiły kontrrewolucję. Według Tulipán i Szakolczai, nowo powstający reżim Kádára wykorzystał tę już tragiczną i niejednoznaczną serię wydarzeń do stworzenia wersji potępiającej wydarzenia kontrrewolucji przez zniekształcenie faktów i dodanie pewnych kluczowych epizodów wydarzeń, które uznano za stosowne. „Dlatego też wydarzenia te ubarwiono opowieściami opartymi na dowolnym doborze pewnych elementów rzeczywistych wydarzeń”⁴².

W świetle powyższych argumentów można uznać, że reżim kierował się względami politycznymi, wytaczając proces Ilony Tóth i jej współników. Procesy te z jednej strony dały możliwość manifestacji okrucieństwa „kontrrewolucji” w celu udowodnienia,

⁴⁰ L. Eörsi, *Köztársaság tér, 1956*, Budapest 2006; L. Eörsi, *Koncepciók mítoszrombolás*, II, „Beszélő” 2010, t. 15, nr 2–3, s. 82–84.

⁴¹ T. Takács, *Szövegek, tények, stratégiák. A történelem és forrásai*, „BUKSZ” 2008, t. 20, nr 4, s. 361.

⁴² É. Tulipán, *Szigorúan ellenőrzött emlékezet. A Köztársaság téri ostrom 1956-ban*, Budapest 2012, s. 14–21; A. Szakolczai, *Népköztársaság tér, 2006* (http://www.rev.hu/rev/htdocs/hu/tanulmányok/1956/nepkoztarsasagter_sza.pdf; dostęp: 8 V 2016) 2007; A. Szakolczai, *Szegény Jankó Piroksa* [w:] *Közéletések a kádárizmushoz. Évkönyv, XV*, red. P. Germuska, J.M. Rainer, Budapest 2008; A. Szakolczai, *A Tóth Ilona és társai per komplex vizsgálata...*

że powstańcy nie tylko przelewali krew w trakcie faktycznej walki zbrojnej, lecz także dopuszczali się niepotrzebnych i brutalnych zabójstw na niewinnej ludności cywilnej. Z drugiej strony, celem procesów było zmanifestowanie tego, jak kontrrewolucyjna inteligencja, a nawet „ideolodzy” rewolucji, współpracowali ze zwyczajnymi przestępcami i elementem lumpenproletariatu – pod tym względem „wykolejona” inteligencja była reprezentowana przez dziennikarza Gyulę Obersovszkyego, a także pisarza Józsefa Gáliego. Zgodnie z wyrokiem wydanym w postępowaniu odwoławczym „zabójstwa te jednak, mimo całej swojej potworności i okrucieństwa, były jeszcze skutkami [...] działalności kontrrewolucyjnej. Niektórzy z oskarżonych dopuścili się zabójstwa z powodów politycznych i dla celów kontrrewolucyjnych, co było jednocześnie zjawiskiem kontrrewolucyjnego ruchu i organizacji”⁴³.

W lutym 1957 r., tj. na początku prawnie zorganizowanych represji, proces Ilony Tóth i jej współpracowników odegrał ważną rolę polityczną, portretując brutalność i zwyczajną przestępczą działalność „kontrrewolucji”, jednak ten proces polityczny nie był jedynie, a nawet przede wszystkim, wymierzony w węgierską opinię publiczną, lecz w zachodnią lewicę. Jak to wyjaśnił swym towarzyszom w kierownictwie WSPR János Kádár 21 listopada 1956 r.: „Boimy się mówić o wydarzeniach z 23 października 1956 r. oraz o tym, w jaki sposób kontrrewolucja stała się ich częścią, a także nie walczyliśmy z okrucieństwami, choć właśnie o to nas proszą komuniści i grupy progresywne. Nie wywiązujemy się ze swojego obowiązku”⁴⁴.

W interesie rządu Kádára, który zmagał się z głębokim kryzysem legitymizacji, oraz zachodnich lewicowców, którzy znajdowali się w trudnej sytuacji z powodu krwawego stłumienia rewolucji, było przedstawienie okrucieństw i moralne uzasadnienie represjonowania „kontrrewolucji”, drugiej sowieckiej interwencji zbrojnej z 4 listopada 1956 r., a następnie zastosowanie zorganizowanych represji. Dlatego też procesy polityczne odegrały znaczącą rolę w stabilizacji władzy Kádára oraz w przekonaniu krajowej i międzynarodowej opinii publicznej o prawowitości działań reżimu. Innymi słowy, następujące po tym represje można najlepiej zrozumieć z perspektywy węgierskiej propagandy państwowej. Procesy oraz propaganda, na której się opierały, miały na celu zarówno pociągnięcie do odpowiedzialności opozycji, ale też służyły za przykład oraz uzasadniały uchwałę partyjną z grudnia 1956 r., w której wydarzenia z 1956 r. uznano za kontrrewolucję – w ten sposób reżim tworzył własny mit zaprzeczający tym wydarzeniom, konstruuując uporządkowaną i symboliczną narrację kontrrewolucji.

Słowa kluczowe: rewolucja węgierska, represje polityczne, przemoc stosowana przez państwo, János Kádár, reżim Kádára, propaganda

Réka Földváryné Kiss (ur. 1975) – historyk, doktor nauk humanistycznych. Studiowała na Węgrzech, w Danii oraz Szkocji, następnie w latach 2000–2014 pracowała dla Instytutu Etnologii w Ośrodku Badań Humanistycznych Węgierskiej Akademii

⁴³ Za: S.M. Kiss, *Közéletsek, 1956. Tanulmányok, esszék, előadások*, Budapest 2011, s. 330–334.

⁴⁴ *A MSZMP ideiglenes vezető testületének jegyzőkönyvei I. 1956. november 11.-1957. január 14.*, s. 82–83. Za: R. Kiss, S.M. Kiss, *A csalogány elszállt...*, s. 33.

Nauk, gdzie od 2012 r. jest samodzielnym pracownikiem naukowym. Od 2014 r. jest przewodniczącą Komitetu Pamięci Narodowej w Budapeszcie. Jako gościnny wykładowca uczestniczyła w programie w zakresie antropologii historycznej Instytutu Historii Kultury Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Loránda Eötvösa; pracowała również dla Instytutu Historii Współczesnej oraz w Szkole Etnologii Europejskiej dla doktorantów tegoż uniwersytetu. Prowadzi badania naukowe na temat stosunków między Kościołem a państwem węgierskim w czasach komunizmu oraz represji i procesów politycznych po rewolucji 1956 r. Jej zainteresowania naukowe dotyczą również historii społecznej po 1945 r. Jest autorką, współautorką i redaktorką 10 książek oraz około 80 opracowań naukowych poświęconych tym zagadnieniom. Od 2015 r. jest członkinią Komitetu Sterującego w Europejskiej Sieci Pamięć i Solidarność.

1956: The institutions and dynamics of the post-revolutionary reprisals

The Hungarian Revolution of 1956 undeniably constitutes the internationally most renowned chapter of twentieth-century Hungarian history. The most crucial historical issues of the Revolution, such as the nature of the uprising, its political history, its short-term and long-term national and international impact are all extensively researched and abundantly discussed in international literature. However, the history of the reprisals after the Revolution belong to the lesser known chapters of 1956.

The aim of this paper is to offer an overview of the internal correlations and prominent events of the post-1956 reprisals – the dynamics, instruments, methods, and political objectives of state violence, as well as major findings of recent research on the propagandistic role the reprisals played in legitimizing the new Kádarian center of power.

Further, I offer a brief summary of research problems related to the questionable role of court documents. I ask and propose to answer the question to what extent and in what ways the historical sources of the reprisals (produced by the oppressive authorities) are suitable for the reconstruction of the events of the Revolution of 1956. I also consider the alternative interpretation in which these documents are merely seen to mirror a process of how the regime created its own counter-myth of 1956 by constructing a systematic and symbolic narrative of the counterrevolution.

Key words: The Hungarian Revolution, political reprisals, state violence, János Kádár, Kádár regime, propaganda